

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

ОДИНАК Олександр - аспірант, Західноукраїнський національний університет

УДК 336.763(477)
DOI 10.32782/NP.2020.4.38

Актуальність зазначеної теми дослідження обумовлена, з одного боку, важливістю дослідження історії становлення та розвитку інституту захисту прав споживачів фінансових послуг, а з іншого – наявністю теоретичних та практичних правових проблем, пов'язаних із організацією наукового дослідження у цій сфері.

Метою наукового дослідження є проведення комплексного наукового аналізу теоретичних, практичних і нормативних проблем історії становлення та розвитку інституту захисту прав споживачів фінансових послуг та розроблення пропозицій щодо їх удосконалення з метою гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС.

Автор приходить до висновку, про поетапний розподіл становлення та розвитку інституту захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг:

1) етап виникнення інституту захисту прав споживачів фінансових послуг – характеризується прийняттям Закону України «Про захист прав споживачів», який пов'язаний із створенням нормативних основ захисту прав споживачів, але у ньому були відсутні норми щодо захисту споживачів фінансових послуг;

2) етап розвитку інституту захисту прав та законних інтересів споживачів фінансових послуг – він розпочинається прийняттям Закону України від 12 липня 2001 року «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» який є належною формою реагування органів державної влади на виявлені недоліки споживчого законодав-

ства і необхідність прийняття спеціального закону у зазначеній даній сфері;

3) інтеграційний етап розвитку законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг – розпочався укладенням Угоди про асоціацію України та ЄС та триває до тепер, адже безпосередньо стосується прагнення України стати частиною Європейського співтовариства та потребує гармонізації законодавства у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні та ЄС.

Ключові слова: фінансові послуги, історія становлення і розвитку, права споживачів, захист прав споживачів, етапи історичного розвитку.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Для розуміння та формулювання кожного наукового питання необхідно визначити та розвинути основні положення юридичної літератури, які розглядаються з точки зору методів дослідження. Який метод є загальноновизнаним для визначення методів, розроблених досі в науковій юридичній літературі? Дослідження наукових проблем у правовому полі. Зауважимо, що в межах вибраних наукових питань заслуговує на вивчення й історичний досвід становлення та розвитку суспільних відносин, який безпосередньо впливає на розвиток правового регулювання. Підсумовуючи, ми погоджуємося і підтримуємо точку зору Ю.І. Крегул, який відстоював

необхідність дослідження методологічних та історичних аспектів виникнення та розвитку інституту захисту прав споживачів фінансових послуг з метою вирішення відповідної наукової проблеми [1, с. 51].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Науково-теоретичною базою наукового дослідження історії становлення та розвитку інституту захисту прав споживачів фінансових послуг стали праці таких вітчизняних та зарубіжних дослідників. Питання історичного розвитку інституту правового регулювання захисту прав споживачів фінансових послуг досліджувались у наукових працях таких науковців, як: Д.В. Боброва, Т. В. Боднар, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, І.О. Дудли, Н.С. Кузнецова, О.В. Зверєвої, О.О. Красавчикова, В.В. Луць, О.А. Підпригори, Я.М. Шевченко та інших. Зауважимо, що поетапні дослідження щодо розвитку захисту прав споживачів також є важливими, але розвиток систем захисту споживачів у фінансових послугах висвітлено недостатньо, тому необхідні ґрунтовні наукові дослідження. Тому вважаємо, що при проведенні історико-правових досліджень особливу увагу необхідно приділити історичним періодам розвитку системи захисту прав споживачів фінансових послуг.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою наукового дослідження є проведення комплексного наукового аналізу теоретичних, практичних і нормативних проблем історії становлення та розвитку інституту захисту прав споживачів фінансових послуг та розроблення пропозицій щодо їх удосконалення з метою гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Історико-правовий аналіз становлення, становлення та розвитку сфери управління та правового захисту споживачів фінансових послуг невіддільний від дослідження суспільних відносин, які існують і існують у фінансовій та споживчій сферах. Отже, дослідження та аналіз правових передумов становлення та розвитку цивільно-правового захисту споживачів фінансових послуг в Україні дозволить найбільш повно та ґрунтовно виявити та дослідити витоки сучасних тенденцій у цьому питанні. Дослідження нормативно-правових передумов також дозволяє зрозуміти закономірності виникнення та розвитку досліджуваного інституту, визначити базові тенденції його розвитку, а також роль, яку відіграє інститут захисту прав споживачів фінансових послуг у системі державної споживчої політики України.

Сучасна концепція захисту прав споживачів фінансових послуг виникла не одразу. Здебільшого науковці розглядають історичний розвиток Інституту захисту прав споживачів фінансових послуг у рамках загальної концепції захисту прав споживачів. Але варто зазначити, що історія захисту прав споживачів досить довга. Майже в усіх країнах стародавнього світу існували закони, спрямовані на захист прав споживачів. Законодавство у сфері захисту прав споживачів у фінансових послугах відносно нове (у ХХ столітті), але його окремі елементи можна знайти в основних віхах історії права.

Це складне питання з давніх часів мучила не лише юристів, а й філософів. Докази цього можна знайти в розділі про торгівлю одинадцятої книги законів Платона. Тому, якщо ціна покупки становить п'ятдесят драхм і більше, продавець повинен повідомити покупця про своє місце проживання і повинен «чекати» десять днів у місті на випадок, якщо «покупку повернуть законно». Тут на прикладі купівлі-продажу рабів із «важкою хворобою» видно ознаки «легального чи нелегального» повернення. Тільки «покупець — зви-

чайна людина, а продавець, навпаки, розуміє хворобу», повернути можна «легально». Повернути такі покупки можна протягом шести місяців. [2 , с. 145].

Взаємовідносини між майстрами та замовниками закріплені в Законі наступним чином: Майстеру недоречно допускати обман у своїй роботі... Якщо хтось із майстрів злісно не виконає замовлення в обумовлений термін, він повинен сплатити вартість товару клієнту, він обдурив, і знову виконав замовлення в обумовлений термін, але нічого не отримав» [2, с. 383-384].

Для виявлення найбільш ранніх норм, пов'язаних із захистом прав споживачів фінансових послуг, необхідно звернутися до одного з найдавніших договорів – договору кредиту, який регулює відносини між кредитором і боржником. Історія правового регулювання кредитних договорів налічує близько чотирьох тисяч років, але слід зазначити, що в правових реліктах розвинутих країн поряд з кредитними договорами встановлена відповідальність за неналежне виконання фінансових зобов'язань. Першим нормативно-правовим актом, який стосувався захисту прав споживачів, був закон вавилонського царя Хаммурапі. Вони встановлюють обов'язки щодо якості товару, питання регламентованого ціноутворення тощо. [3 , с. 133].

Як свідчать тексти пам'яток права, інтереси покупця були захищені з давніх часів. Про це свідчать закони царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н. е.), які, згідно зі статтею 108, забороняли вішати покупців. Наприклад, «Якщо корчмар (жінка, яка професійно керує питним закладом (і позичає його споживачам)...прийме забагато срібла...тогда корчмаря треба викрити і кинути) у воду» [3, с. 136]; у разі продажу хворого покупець раба може протягом одного місяця повернути останнього продавця і взяти сплачені гроші.

Стаття 278 Закону царя Хаммурапі говорить, що це, в якому говорить: «Якщо людина купує раба або служницю, то до місяця покупець може повернути його продавцеві, який отримає його зважене срібло» [3, с.138] .У законі в працях царя

Хаммурапі , принципи найчастіше зустрічаються в параграфах, присвячених виконанню фінансових зобов'язань.

Передумови для розвитку законодавства про захист прав споживачів є також у римському праві. Існують різні норми, що захищають інтереси громадян від недобросовісних продавців. Найвідомішим є Дигести імператора Юстиніана. Особливої уваги заслуговує система захисту прав споживачів римського права, прийняття якої є загальновідомим.

Історія Стародавнього Риму є багатим джерелом політичної та правової культури, результатом багатовікової діяльності римських державних і політичних діячів, до якої, безсумнівно, відноситься діяльність багатьох поколінь римських юристів. Як частина античної культури римське право заслуговує на те, щоб його називали «записаною мудрістю» людської правової думки. [4].

За римським правом продавець зобов'язаний передати покупцеві річ належної якості. Якщо річ «непридатна за прямим призначенням або знецінилася через брак, таке переуступлення не може вважатися виконанням зобов'язань продавця»[4].

Норми римського права про відповідальність за належну якість фінансових послуг розвивалася поступово протягом століть і характеризувалася принципом відповідальності лише за чітко виражені зобов'язання. Це означає, що боржник несе відповідальність перед кредитором лише в тому випадку, якщо він прямо обіцяє сплатити відсотки за позику, але потім відмовляється їх сплачувати.

Крім того, кредитні договори часто супроводжуються додатковими угодами, які змінюють договір (такі договори є частиною структури основного договору) для кращого врахування пов'язаних ним інтересів. При цьому найважливішим є *actum displicentiae*, який ставить дійсність угоди в залежність від визнання кредитором виконання зобов'язання [5, с. 28].

Тому права покупців і обов'язки кредиторів і боржників були досить деталь-

но врегульовані в римському приватному праві. Іманентні норми вже існують у сучасному споживчому законодавстві. Так, передбачає відповідальність за порушення строків виконання грошових зобов'язань; за реалізацію товару з прихованими недоліками; надання недостовірної інформації про товар.

Окремі правові норми щодо захисту прав споживачів існували в дореволюційні та радянські часи, але комплексного правового акту не було. Поява норм захисту прав споживачів пов'язана зі збільшенням виробництва товарів, робіт і послуг, що надаються. У зв'язку з появою великої кількості комерційних структур (чиї інтереси часто захищають досвідчені юристи) споживач опиняється у не вигідному становищі, оскільки має мало реальних можливостей захистити свої права, які були порушені. Це спонукає до заходів щодо захисту прав споживачів фінансових послуг.

Вважаємо, що розвиток вищезазначених інститутів в Україні безпосередньо пов'язаний зі становленням ринку фінансових послуг, тому це питання слід розглядати з позиції розвитку ринку фінансових послуг.

Тому Аванесова І.А. у своєму дослідженні спрощує формування та розвиток ринку фінансових послуг до ринку банківських послуг і пропонує наступні етапи:

I етап – 1990 – 1993 рр. – характеризувався процесами розвитку фінансових установ та акціонерних товариств; відбувається реорганізація у фінансовій сфері, Національний банк проводить перереєстрацію комерційних банків України, що були зареєстровані Держбанком СРСР. Було прийнято Закон України «Про цінні папери і фондову біржу», який започаткував створення і розвиток фондового ринку України, Закон України «Про власність», який створює умови для розвитку нових форм підприємств і господарських товариств.

II етап - 1993 - 1994 рр. - Період активної гіперінфляції; гостра фінансово-економічна та платіжна криза, нестабільність і порушення нормативно-правового регу-

лювання; формування «нової хвилі» банків, масове неконтрольоване створення дрібних «кишенькових» банків.

III етап - 1995-1996 рр. - реформування ситуації на фінансовому ринку та зміни складу акціонерів і власників багатьох комерційних банків та їх філій; неможливість отримати необхідні інвестиційні ресурси; зниження безпеки та якості обслуговування, у тому числі банківських. Для банківських установ це перша стадія банкрутства. З 1995 по 1996 рр. безпосередньо збанкрутували 65 банків, ще 60 перебували в стані прихованого банкрутства, повністю змінився склад власників і акціонерів 75 банків. Агресивний процес банкрутства комерційних банків значною мірою ускладнює економічний розвиток країни та підриває довіру громадян до банківської системи країни.

IV етап - 1997 - 2000 рр. - етап запровадження національної грошової одиниці - гривні; початок реформування системи обліку та звітності фінансових установ у банківській сфері; оголошення про створення національної платіжної системи. на базі електронних платежів нові фінансові технології для переказу коштів, які дають змогу здійснювати міжбанківські розрахунки на міжнародному рівні, скорочуючи час платежу до мінімуму.

V етап - 2001 рік - по сьогоднішній день - це період активного регулювання та правового забезпечення становлення ринку фінансових послуг. Прийнято низку законів, які визначають напрями та цілі діяльності фінансових установ, що працюють на ринку, регулюють такі фінансові категорії, як «фінансові послуги», «фінансові установи», «фінансові установи», «ринки фінансових послуг»; чітко визначені характеристики фінансових послуг розроблено Положення про НКРЕКП, уточнивши його основні завдання [6, с. 57].

Ми погоджуємось із запропонованою І. А. Аванесовою етапністю розвитку ринку банківських послуг в Україні, але важливо зазначити, що автори не розглядають специфіку досліджуваного питання, а лише вказують на різні періоди розвитку ринку для розвитку банківських послуг. Це

пояснюється тим, що відправною точкою конкретного циклу є виключно характер банківського сектору та фактичне формування його різних компонентів. Проте дослідження витоків розвитку Асоціації захисту прав споживачів фінансових послуг не обмежуються становленням ринку фінансових послуг та становленням банківської системи як основи захисту споживачів фінансових послуг. Він передбачає розвиток нормативно-правового забезпечення суспільних відносин та створення інституційних структур у окремих сферах для забезпечення захисту споживачів фінансових послуг.

Аналізуючи сучасний стан нормативно-правового забезпечення системи захисту прав споживачів у сфері фінансових послуг, необхідно насамперед класифікувати її складові, щоб об'єктивно та детально дослідити розвиток її формування та окремі фактори, а також об'єктивно спрогнозувати її розвиток з урахуванням наявних недоліків й прогалин.

Декларацію про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. слід розглядати як відправну точку формування та розвитку системи захисту прав споживачів фінансових послуг [7].

Розділ IV «Громадяни Української РСР» хоч і не торкається прямо питання захисту прав споживачів фінансових послуг, але встановлює права і свободи всіх громадян України, гарантовані Конституцією Української РСР. Українська Радянська Соціалістична Республіка і норми міжнародного права. Розділ VI «Економічна самостійність» визначає, що народ Української Радянської Соціалістичної Республіки має право самостійно встановлювати фінансову, банківську, цінову, податкову та митну системи, складати державний і місцеві бюджети, вводити національну валюту. Хоча зазначений документ прямо не передбачає права споживачів на захист своїх прав і законних інтересів у сфері фінансових послуг, його положення слід розуміти так, що вони дозволяють Україні самостійно формувати всю свою банківську систему та ринок фінансових послуг зокрема.

Наступним етапом розвитку інституційної структури, а також правового регулювання процесу захисту прав споживачів фінансових послуг є Указ Президента України від 04.04.2003 р. № 292/2003, яким затверджено Положення про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг.

Черговим важливим кроком у формуванні правових основ для становлення та розвитку інституту реалізації державної споживчої політики у сфері надання фінансових послуг в Україні варто, на нашу думку, вважати прийняття Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» № 2664-III від 12 липня 2001 року, відповідно до якого з метою захисту прав та законних інтересів споживачів регламентація конкурентоспроможних фінансових послуг Нормативно-правове забезпечення діяльності та розвитку ринку, а також єдиної державної політики щодо ринку фінансових послуг України [8].

Проте, Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» у редакції від 12.07.2001 р. має багато недоліків і не відповідає реаліям розвитку фінансового ринку, тому з моменту прийняття значно переглянуто, що, з одного боку, доводить, що Недосконалість початкової версії, з іншого боку, також свідчить про позитивні зрушення та покращення у сфері зв'язків з громадськістю. Звичайно, на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України початкова редакція закону не покращує якість захисту прав споживачів у фінансових установах. У зв'язку з інтенсивним розвитком ринку фінансових послуг практиками та науковцями розроблено та затверджено розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 року «Стратегію реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки» [9].

Стратегія розроблена на основі програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [10]. Визначає концептуальний напря-

мок діяльності органів управління, спеціалізованих органів державного регулювання ринку фінансових послуг, об'єднань учасників ринку фінансових послуг, громадських організацій та інших суб'єктів у сфері реформування системи захисту прав споживачів на ринку фінансових послуг, з метою усунення порушень їх законних прав та інтересів, підвищення рівня та якості фінансової грамотності населення. [11, с 85].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямі

Враховуючи вищезазначене, пропонуємо поетапний розподіл становлення та розвитку інституту захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг:

1) етап виникнення інституту захисту прав споживачів фінансових послуг – характеризується прийняттям Закону України «Про захист прав споживачів», який пов'язаний із створенням нормативних основ захисту прав споживачів, але у ньому були відсутні норми щодо захисту споживачів фінансових послуг;

2) етап розвитку інституту захисту прав та законних інтересів споживачів фінансових послуг – він розпочинається прийняттям Закону України від 12 липня 2001 року «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» який є належною формою реагування органів державної влади на виявлені недоліки споживчого законодавства і необхідність прийняття спеціального закону у зазначеній даній сфері;

3) інтеграційний етап розвитку законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг – розпочався укладенням Угоди про асоціацію України та ЄС та триває до тепер, адже безпосередньо стосується прагнення України стати частиною Європейського співтовариства та потребує гармонізації законодавства у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні та ЄС.

Література

Крегул Ю. І. Захист прав споживачів фінансових послуг : монографія / Ю. І. Крегул, О. Ю. Радченко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. – 264 с.

Платон Собрание сочинений в 4 т. Т. 4/Пер. с древне-греч.; Общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи; Авт. ст. в примеч. А. Ф. Лосев; Примеч. А. А. Тахо-Годи.— М.: Мысль, 1994.— 830 с.

Elsen-Novák, G. / Novák, M.: Der ‚König der Gerechtigkeit‘. Zur Ikonologie und Teleologie des ‚Codex‘ Hammurapi. In: Baghdader Mitteilungen 37 (2006), pp. 131-156.

Juan Iglesias. Derecho romano: Historia e Instituciones, 18a edition, revisada y actualizada. Decimotava edición revisada y actualizada por Juan Iglesias-Redondo. — Barcelona: Ediciones Sello Editorial, SL, 2010.

Ящищак О.Р. Моделі державного регулювання ринку фінансових послуг / О.Р. Ящищак // Адвокат. – 2011. – №3(126). – С. 28–33.

Аванесова І. А. Постулати захисту прав споживачів фінансових послуг. Вісник КНТЕУ. 2012. № 1. С. 56–65.

Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>

Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України № 2664-III від 12 липня 2001 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

Про схвалення Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 роки від 31 жовтня 2012 р. № 867-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2012-%D1%80#Text>

Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128/2013#Text>

Ящищак О.Р. Правове регулювання створення та діяльності саморегулювних організацій на ринку фінансових послуг / О.Р. Ящищак // Юридичний вісник. – 2011. – № 2(19). – С. 85-89.

SUMMARY

The relevance of the mentioned research topic is due, on the one hand, to the importance of researching the history of the establishment and development of the institute for the protection of the rights of consumers of financial services, and on the other hand, to the presence of theoretical and practical legal problems related to the organization of scientific research in this area.

The purpose of the scientific research is to carry out a comprehensive scientific analysis of theoretical, practical and regulatory problems of the history of the establishment and development of the institute for the protection of the rights of consumers of financial services and to develop proposals for their improvement with the aim of harmonizing national legislation with EU legislation.

The author comes to the conclusion about the phased distribution of the formation and development of the Institute for the Protection of the Rights and Interests of Consumers of Financial Services:

1) the stage of the establishment of the institute for the protection of the rights of consumers of financial services is characterized by the adoption of the Law of Ukraine «On the Protection of Consumer Rights», which is related to the creation

of normative foundations for the protection of consumer rights, but there were no regulations on the protection of consumers of financial services;

2) the stage of development of the institute for the protection of the rights and legitimate interests of consumers of financial services - it begins with the adoption of the Law of Ukraine dated July 12, 2001 «On Financial Services and State Regulation of Financial Services Markets», which is the appropriate form of response of state authorities to identified shortcomings of consumer legislation and the need adoption of a special law in the specified area;

3) the integration stage of the development of legislation on the protection of the rights of consumers of financial services - began with the conclusion of the Association Agreement between Ukraine and the EU and continues until now, because it directly concerns Ukraine's desire to become part of the European Community and requires the harmonization of legislation in the field of protection of the rights of consumers of financial services in Ukraine and the EU .

Keywords: financial services, history of formation and development, consumer rights, protection of consumer rights, stages of historical development.